

Ποιοτική ανάλυση των εξωεπιχειρησιακών «δεικτών» διατηρησιμότητας του κλάδου μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ.

Μιχαήλ Νικολαΐδης, Αθανάσιος Μανδήλας, Αθανάσιος Νικολαΐδης

1. Εισαγωγή

Είναι γεγονός ότι ο κλάδος της μεταποίησης στην χώρα μας, παρά την πτωτική του τάση, συνεχίζει ν' αποτελεί έναν από τους βασικότερους κλάδους του δευτερογενούς τομέα (ΚΕΠΕ, 1984 α & β; Μαρίνος, 1990). Η συνεχώς αυξανόμενη σημασία του ρόλου της μεταποίησης για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας αποδίδεται κυρίως στο γεγονός ότι ο τομέας αυτός διαθέτει, από την ίδια του την φύση τις περισσότερες δυνατότητες για αυτοδύναμη ανάπτυξη έναντι των υπολοίπων τομέων και γενικά είναι το κλειδί για την αξιοποίηση της νέας οικονομίας της γνώσης (Χασσίδ και συν, 2003; ΣΕΒ, 2006). Επιπλέον, η μεταποίηση στηρίζει ποικιλότροπα και την περιφερειακή ανάπτυξη, αν και ορισμένοι επιμέρους κλάδοι έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα, συγκριτικά με άλλους (Ξανθάκης, 1989).

Στο διεθνή χώρο, διαπιστώνεται ότι πολλές κυβερνήσεις επιδίωξαν κατά καιρούς, μέσω της περιφερειακής πολιτικής, να εκτρέψουν τη χωρική κατανομή της ανάπτυξης με σκοπό την αντιμετώπιση της ανεργίας και την βελτίωση του εισοδήματος στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές (Κώττης, 1980; Walker & Chapman, 1992).

Όσο αφορά την πορεία της μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ, αυτή πέρασε από διάφορες φάσεις. Ήδη από τη δεκαετία του '70 ο μεταποιητικός τομέας άρχισε να παρουσιάζει σημαντικά σημάδια δυναμικής ανάπτυξης, η οποία εντατικοποιήθηκε στην αμέσως επόμενη δεκαετία του '80. Ο δυναμισμός αυτός είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της απασχόλησης στην μεταποίηση-βιομηχανία κατά τη περίοδο 1978 έως 1988 κατά 47,2% (Πρόγραμμα RITTS, 1998). Οι επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν αξιοποίησαν κατά βάση το χαμηλό κόστος εργασίας και τα ευνοϊκά κίνητρα των εκάστοτε αναπτυξιακών νόμων.

Παρά το γεγονός της παροχής υψηλών κινήτρων στις μονάδες της περιοχής, από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και ακολούθως οι μεταποιητικές μονάδες παρουσιάζουν σημάδια κρίσης και αποδυνάμωσης. Έτσι αρκετές επιχειρήσεις αδυνατούν να συνεχίσουν την πορεία τους, άλλες συρρικνώνονται, ορισμένες μεταφέρουν τις δραστηριότητες τους σε χώρες του ευρύτερου βαλκανικού χώρου και κάποιες απλά συντηρούν την ύπαρξή τους. Ενδεικτικά μπορεί να αναφέρει κανείς ορισμένα στατιστικά δεδομένα Επιμελητηρίων νομών της Περιφέρειας που δείχνουν ότι οι επιχειρήσεις που διαγράφηκαν κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες από τα μητρώα τους γιατί έπαψαν να υπάρχουν, πλησιάζουν, παραδείγματος χάριν για του νομούς Καβάλας και Ξάνθης, το 40% του συνόλου των εγγεγραμμένων στα μητρώα τους επιχειρήσεων (Επιμελητήριο Καβάλας, 2005; Επιμελητήριο Ξάνθης 2008). Εν

κατακλείδι, ο μεταποιητικός τομέας της Περιφέρειας ΑΜΘ περιέρχεται σε κρίση και μάλιστα χωρίς να υπάρχουν εμφανείς ενδείξεις ανατροπής.

Αυτό υποδηλώνει την αδυναμία επιχειρήσεων να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις - προκλήσεις που διαμορφώνονται και αναδεικνύει τη σημαντικότητα του γενικότερου ζητήματος της επιβίωσης των μονάδων και ταυτόχρονα της διερεύνησης των αιτιών που προκαλούν τη διακοπή της λειτουργίας ή την επιμήκυνση του χρόνου ζωής των και η συμπερίληψή τους στο ευρύτερο πλαίσιο των πολιτικών που χαράζονται και υλοποιούνται σε επίπεδο εθνικό ή/και περιφερειακό για την ενίσχυση και ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, η εκτίμηση και η ποιοτική ανάλυση των παραγόντων/δεικτών διατηρησιμότητας των μονάδων, παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον τόσο για τους εμπλεκόμενους στο ζήτημα φορείς όσο και για τις ίδιες τις επιχειρήσεις. Ο βασικός στόχος της παρούσας έρευνας είναι η αποτύπωση και ανάλυση των εξωεπιχειρησιακών «δεικτών» που επηρεάζουν τη διατηρησιμότητα των μεταποιητικών μονάδων της Περιφέρειας ΑΜΘ, αφού η συνεχιζόμενη αρνητική αξιολόγηση της χώρας μας τα τελευταία χρόνια από διάφορους διεθνείς οργανισμούς ως προς το επίπεδο του εξωτερικού επιχειρησιακού περιβάλλοντος ερμηνεύει σε ένα βαθμό την επιδείνωση του φαινομένου της θνησιμότητας των επιχειρήσεων στην χώρα μας και ειδικότερα στις λιγότερα αναπτυγμένες περιοχές αυτής (<http://www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=1051417&lngDtrID=251>).

Παράλληλα, τα αποτελέσματα των αναλύσεων αυτών θα συμβάλλουν στην αναθέρμανση του διαλόγου-συζήτησης γύρω από τους παράγοντες/δείκτες που επηρεάζουν την διατηρησιμότητα και την αναγκαιότητα της αναμόρφωσης των κριτηρίων αξιολόγησης-επιλογής των επενδύσεων.

2. Μεθοδολογία της έρευνας

Όπως αναφέρθηκε, ο βασικός στόχος της έρευνας αυτής είναι η εκτίμηση και ποιοτική ανάλυση των εξωεπιχειρησιακών δεικτών που επηρεάζουν την μακροβιότητα των μεταποιητικών μονάδων της Περιφέρειας ΑΜΘ.

Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε ο τύπος του δομημένου ερωτηματολογίου με κλειστές απαντήσεις, με την μορφή της πενταβάθμιας κλίμακας Likert, η οποία θεωρείται το προσφορότερο εργαλείο για τέτοιου είδους μετρήσεις. Η κλίμακα αυτή προτείνεται από τους ερευνητές επειδή επιτρέπει την δημιουργία μιας ομοιόμορφης δομής, η οποία είναι εύκολο να ακολουθηθεί από τον ερευνητή, αλλά και να εμπедωθεί σύντομα από τον ερωτώμενο, αφού έχει όμοιες ενδεχόμενες απαντήσεις. Επίσης, αντίθετα με τις κλίμακες ικανοποίησης, οι οποίες τείνουν - σύμφωνα με τους επικριτές- να δίνουν υπερβολικά μεγάλο αριθμό θετικών απαντήσεων, οι κλίμακες του τύπου Likert αποφεύγουν αυτού του είδους την μεροληψία, καθώς επιτρέπουν την ύπαρξη αρνητικά διατυπωμένων ερωτήσεων (Δημητριάδης, 2002).

2.1 Επιλογή του δείγματος των μεταποιητικών επιχειρήσεων

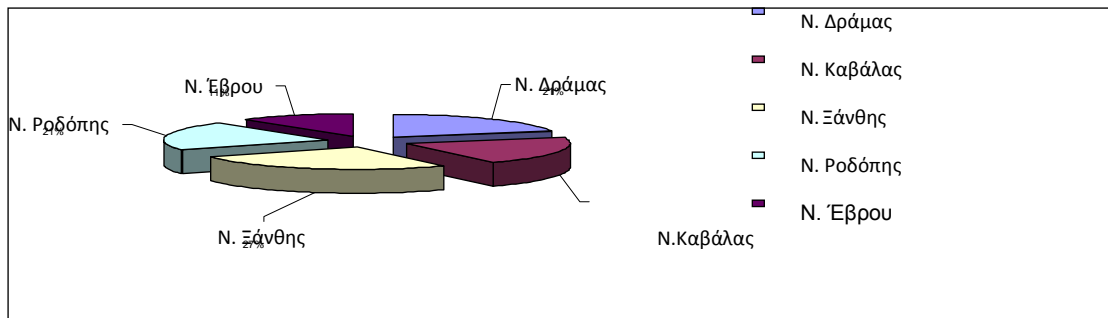
Για την επιλογή των μονάδων του δείγματος χρησιμοποιήθηκαν οι πίνακες των υφισταμένων μεταποιητικών επιχειρήσεων με νομική μορφή Α.Ε. ή Ε.Π.Ε., από τα Επιμελητήρια του κάθε νομού της Περιφέρειας ΑΜΘ, ενώ αποκλείστηκαν οι κατηγορίες επιχειρήσεων που δεν είναι υποχρεωμένες από τους ισχύοντες νόμους να δημοσιεύουν τα οικονομικά τους στοιχεία καθώς και οι επιχειρήσεις που εμφανίζονταν στους πίνακες των Επιμελητηρίων αλλά δεν λειτουργούσαν πλέον ή δεν είχαν 5ετή τουλάχιστον διάρκεια ζωής από την ίδρυσή τους, προκειμένου να διασφαλιστεί έτσι ένα ικανοποιητικό επίπεδο μακροχρόνιας επιχειρησιακής δραστηριότητας, στοιχείο απαραίτητο για την ποιότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας. Τέλος, ακολουθήθηκε η μεθοδολογία της στρωματοποιημένης τυχαίας δειγματοληψίας ως προς τη νομική μορφή, τον νομό και τον βασικό κλάδο δραστηριότητας των μεταποιητικών μονάδων (Πετρίδης, 2000; ICAP, 2005).

Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από δείγμα 148 μεταποιητικών μονάδων της ΑΜΘ, ύστερα από επιτόπια επίσκεψη στην έδρα λειτουργίας αυτών. Παράλληλα, για την αποκόμιση περισσότερων πληροφοριών αλλά και για τη διασταύρωσή τους διενεργήθηκαν σχετικές συνεντεύξεις με στελέχη τόσο των μονάδων του δείγματος όσο και με στελέχη εμπλεκόμενων φορέων της εν λόγω περιφέρειας.

2.2 Γεωγραφική-κλαδική διάρθρωση του δείγματος των μεταποιητικών επιχειρήσεων

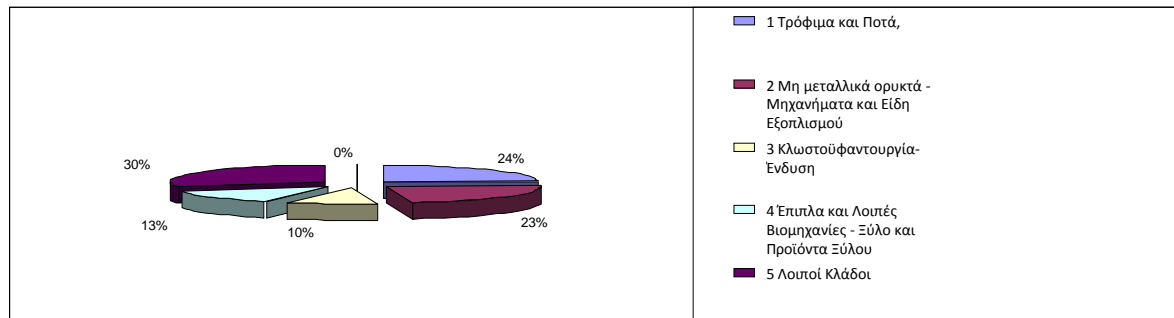
Για τις ανάγκες της έρευνας, οι 37 κλάδοι της μεταποίησης ενοποιήθηκαν σε 5 ενιαίους κλάδους: 1=«Τρόφιμα και Ποτά», 2=«Κλωστοϋφαντουργία-Ένδυση», 3=«Κατασκευή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών-Κατασκευή μηχανημάτων και Ειδών Εξοπλισμού», 4=«Επιπλα και Λοιπές βιομηχανίες-Ξύλο και Προϊόντα Ξύλου» και 5=«Λοιποί Μεταποιητικοί Κλάδοι». Η ενοποίηση των κλάδων έγινε για λόγους αποτελεσματικότερου χειρισμού των δεδομένων, καθόσον πολλοί κλάδοι είχαν μικρή έως καθόλου αντιπροσώπευση.

Αναφορικά με τη γεωγραφική διάρθρωση του τελικού δείγματος της έρευνας, το 21% των μονάδων προέρχεται από τον νομό Δράμας, το 20% από τον νομό Καβάλας, το 27% από τον νομό Ξάνθης, το 21% από τον νομό Ροδόπης και το υπόλοιπο 11% από τον νομό Έβρου (Διάγραμμα 1).

Διάγραμμα 1. Διάρθρωση δείγματος μεταποιητικών μονάδων κατά Νομό

Όσον αφορά δε στην κατά κλάδο διάρθρωση, καθώς και στη νομική μορφή των μονάδων του δείγματος, το 24,3% αυτών δραστηριοποιείται στα «Τρόφιμα και Ποτά», το 22,9% στα «Μη μεταλλικά ορυκτά-Μηχανήματα και Είδη Εξοπλισμού», το 9,5% στην «Κλωστοϋφαντουργία-Ένδυση», το 12,9% στα «Έπιπλα και Λοιπές Βιομηχανίες- Ξύλο και Προϊόντα Ξύλου», και τέλος το 30,4% εμπίπτει στους «Λοιπούς Κλάδους» της μεταποίησης (Διάγραμμα 2). Τέλος, το μεγαλύτερο ποσοστό των επιχειρήσεων του δείγματος είναι Α.Ε. (97,3%), ενώ μόνο το 2,7% αφορά σε Ε.Π.Ε.

Διάγραμμα 2: Διάρθρωση του δείγματος μεταποιητικών μονάδων κατά κλάδο.

Τα πρωτογενή δεδομένα των μονάδων του δείγματος υποβλήθηκαν σε μια πρώτη επεξεργασία-αξιολόγηση και με βάση αυτήν ομαδοποιήθηκαν και κωδικοποιήθηκαν. Στην συνέχεια ακολούθησε η ταυτοποίηση και ο προσδιορισμός των παραγόντων/μεταβλητών που επηρεάζουν την διατηρησιμότητα των μονάδων με την μέθοδο της Διερευνητικής Παραγοντικής Ανάλυσης (ΔΠΑ), (Chu & Murgmann, 2006; Δημητριάδης, 2002; Σαμάντα - Ρούντη, 2007). Η ΔΠΑ δείχνει χρήσιμα αποτελέσματα, όταν οι μεταβλητές έχουν: α) μεγάλες ολικές συσχετίσεις και β) μικρές μερικές συσχετίσεις. Για τον έλεγχο του πρώτου χαρακτηριστικού, χρησιμοποιήθηκε το Bartlett's Test of Sphericity. Παράλληλα, για τον έλεγχο του δεύτερου χαρακτηριστικού χρησιμοποιήθηκε το Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO). Τέλος, πραγματοποιήθηκε K-Means ανάλυση σε συστάδες, με στόχο τη θεματική ομαδοποίηση των παραγόντων.

3. Παραγοντική ανάλυση των θεμάτων του ερωτηματολογίου

Για την εξαγωγή των παραγόντων και εκτίμηση των εξωεπιχειρησιακών δεικτών διατηρησιμότητας (ΔΔ) που επηρεάζουν τη διάρκεια ζωής των μονάδων επιλέχθηκε η μέθοδος των βασικών συνιστωσών, ενώ πιστοποιήθηκαν ως σημαντικοί παράγοντες μόνο αυτοί των οποίων η ιδιοτιμή (eigenvalue) ήταν μεγαλύτερη της μονάδας (1).

Ύστερα από επαναληπτικές διαδικασίες ΔΠΑ, με τη χρήση της μεθόδου ορθογώνιας περιστροφής των αξόνων Varimax (Δημητριάδης, 2002; Hair et al., 1995), προέκυψαν τελικά 7 «εξωεπιχειρησιακοί» παράγοντες, οι οποίοι ερμηνεύουν το 63,2% της διακύμανσης, ενώ ο δείκτης ΚΜΟ εκτιμήθηκε ίσος με 0,758, και αξιολογήθηκε ως επαρκής (Sharma, 1996). Παράλληλα, ο έλεγχος σφαιρικότητας του Bartlett βρέθηκε στατιστικά σημαντικός ($P \leq 0,05$) και οι φορτίσεις όλων των μεταβλητών στους αντίστοιχους παράγοντες βρέθηκαν μεγαλύτερες από το 0,5. Σημειώνεται ότι, για την επίτευξη καλύτερης λύσης, διαγράφηκαν οι μεταβλητές που φόρτιζαν περίπου το ίδιο υψηλά σε περισσότερους από έναν παράγοντες, καθώς και οι μεταβλητές των οποίων οι φορτίσεις ήταν μικρότερες του 0,5 (Δημητριάδης, 2002). Συνολικά, από την διαδικασία της ΔΠΑ διεγράφησαν 10 μεταβλητές.

Τα αποτελέσματα της ΔΠΑ και οι παράγοντες που τελικά διαμορφώθηκαν παρουσιάζονται στον πίνακα 1 του παραρτήματος. Από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της ΔΠΑ προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Ο πλέον σημαντικός παράγοντας είναι αυτός που περικλείει τις μεταβλητές που έχουν σχέση με το «διεθνές περιβάλλον» (ερμηνεύει το 14,8% της συνολικής διακύμανσης), ενώ αυτός που περιλαμβάνει τις μεταβλητές που σχετίζονται με το «τεχνολογικό περιβάλλον» (ερμηνεύει το 25,3% της συνολικής διακύμανσης) κατατάσσεται ως 2ος παράγοντας από πλευράς σημαντικότητας της διατηρησιμότητας των επιχειρήσεων.
- Ακολουθεί ο 3ος παράγοντας, ο οποίος περιλαμβάνει μεταβλητές που αφορούν στο «οικονομικό, πολιτικό και θεσμικό περιβάλλον» (ερμηνεύει το 34,1% της συνολικής διακύμανσης), ενώ ο 4ος παράγοντας περιλαμβάνει τις μεταβλητές που αφορούν στην «αγορά-ανταγωνισμό» (ερμηνεύει το 42,6% της συνολικής διακύμανσης).
- Ακολουθεί ο 5ος παράγοντας, ο οποίος περιλαμβάνει τις μεταβλητές που έχουν σχέση με τους «προμηθευτές-πιστωτές» (ερμηνεύει το 49,9% της συνολικής διακύμανσης), ενώ το «κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον» (ερμηνεύει το 56,7% της συνολικής διακύμανσης) κατατάσσεται στην προτελευταία θέση από πλευράς σημαντικότητας των παραγόντων.
- Τέλος, οι μεταβλητές που εμπίπτουν στους «λοιπούς εξωεπιχειρησιακούς» παράγοντες αποτελούν τον 7ο και τελευταίο σημαντικό παράγοντα διατηρησιμότητας των επιχειρήσεων του δείγματος (ερμηνεύει το 63,20% της συνολικής διακύμανσης).

4. Ταυτοποίηση των εξωεπιχειρησιακών «δεικτών» διατηρησιμότητας

Από την παραπάνω ανάλυση των αποτελεσμάτων της ΔΠΑ, προκύπτουν οι εξωεπιχειρησιακοί παράγοντες που επηρεάζουν σημαντικά τη διατηρησιμότητα των μεταποιητικών επιχειρήσεων.

Η ταυτότητα του κάθε εξωεπιχειρησιακού παράγοντα διατηρησιμότητας χαρακτηρίζεται από τις επιμέρους μεταβλητές που αυτός περιλαμβάνει, οι οποίες θα αποτελέσουν τη βάση για την κατασκευή «ειδικών εξωεπιχειρησιακών» ΔΔ των μονάδων. Με άλλα λόγια, ο κάθε εξωεπιχειρησιακός ΔΔ θα ταυτοποιείται από τον αντίστοιχο παράγοντα διατηρησιμότητας καθώς και τις επιμέρους μεταβλητές αυτού. Η ποσοτικοποίηση των θεμάτων αυτών και η αθροιστική στατιστική έκφρασή τους θα αποτελέσουν το υλικό εκτίμησης των ειδικών ΔΔ των επιχειρήσεων του δείγματος. Με βάση την παραπάνω θεώρηση έχουμε τους εξής **εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ:**

Ο 1ος ΔΔ1ΕΞ αφορά στην ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς το «**διεθνές περιβάλλον**» και ενσωματώνει τις μεταβλητές: (1) περιορισμοί εισαγωγών-εξαγωγών, (2) εξαγωγικές επιδοτήσεις, (3) επιδοτήσεις επενδύσεων σε άλλες χώρες, (4) διεθνείς συμφωνίες διακίνησης προϊόντων και (5) διαδικασίες προώθησης των προϊόντων διεθνώς στον κλάδο που δραστηριοποιείται η επιχείρηση.

Ο 2ος ΔΔ2ΕΞ αφορά στην ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς το «**τεχνολογικό περιβάλλον**» και ενσωματώνει τις μεταβλητές: (1) τεχνολογικές μεταβολές, (2) καινοτομίες-εφευρέσεις, (3) τεχνικές-τεχνολογικές βελτιώσεις και (4) διαθεσιμότητα τεχνολογικών/ερευνητικών κέντρων/υπηρεσιών.

Ο 3ος ΔΔ3ΕΞ αφορά στην ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς το «**οικονομικό, πολιτικό & θεσμικό περιβάλλον**» και ενσωματώνει τις μεταβλητές: (1) οικονομικές δομές-αλλαγές, (2) διαθεσιμότητα κεφαλαίων, (3) κόστος κεφαλαίων και (4) πολιτικές ενισχύσεων των επενδύσεων.

Ο 4ος ΔΔ4ΕΞ αφορά στην ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς την «**αγορά-ανταγωνισμό**» και ενσωματώνει τις μεταβλητές: (1) στάδιο και ρυθμοί ανάπτυξης της αγοράς, (2) μέγεθος της αγοράς, (3) επίπεδο ανταγωνισμού από ομοειδή-υποκατάστατα προϊόντα & ρυθμός εισόδου νέων ανταγωνιστών, (4) επίπεδο τεχνολογίας-τεχνογνωσίας ανταγωνιστών, (5) χρηματοοικονομική κατάσταση ανταγωνιστών και (6) συνεργασίες με τους ανταγωνιστές.

Ο 5ος ΔΔ5ΕΞ αφορά στην ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς τους «**προμηθευτές-πιστωτές**» και ενσωματώνει τις μεταβλητές: (1) δύναμη των προμηθευτών/πιστωτών, (2) σχέσεις με τους προμηθευτές/πιστωτές και (3) απόσταση από τους προμηθευτές/πιστωτές.

Ο 6ος ΔΔ6ΕΞ αφορά στην ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς το «**κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον**» και ενσωματώνει τις μεταβλητές: (1) δημογραφικές τάσεις, (2) εισοδηματική πολιτική και (3) πολιτιστικό επίπεδο.

Τέλος, ο 7ος ΔΔ7ΕΞ αφορά στην ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς τους «λοιπούς εξωεπιχειρησιακούς παράγοντες» και ενσωματώνει τις μεταβλητές: (1) αποτελεσματικότητα μηχανισμού ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας και (2) αποτελεσματικότητα μηχανισμού ενίσχυσης των επενδύσεων.

5. Ανάλυση αξιοπιστίας των θεμάτων κάθε εξωεπιχειρησιακού «δείκτη» διατηρησιμότητας

Η ανάλυση αξιοπιστίας, ως γνωστόν, αναφέρεται στην εσωτερική συνοχή των επιμέρους θεμάτων μιας πολυθεματικής μεταβλητής (Chu & Murrmann, 2005). Η εφαρμογή της μεθοδολογίας της ΔΠΑ είχε ως αποτέλεσμα την ταυτοποίηση των 7 εξωεπιχειρησιακών ΔΔ που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Την ταυτοποίηση αυτή ακολούθησε έλεγχος της αξιοπιστίας των θεμάτων όλων των δεικτών διατηρησιμότητας, με βάση το κριτήριο-δείκτη alpha του Cronbach, όπως προτείνεται από τον Churchill (1979). Η τιμή του δείκτη α συνιστάται να είναι τουλάχιστον 0,70 (Spector, 1992). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η τιμή του δείκτη α κυμάνθηκε από 0,671 έως 0,925.

6. Κατασκευή των εξωεπιχειρησιακών «δεικτών» διατηρησιμότητας

Αναφέρθηκε παραπάνω ότι οΔΔ1ΕΞ αντανακλά την ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς το «διεθνές περιβάλλον» και ενσωματώνει πέντε μεταβλητές-θέματα.

Επομένως, στην προσπάθεια να ποσοτικοποιηθεί ο δείκτης αυτός, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο τις μεταβλητές-θέματα που αυτός ενσωματώνει (θ_i , για $i=1, 2, 3 \dots, n$) όσο και η «τιμή-βαθμολογία» που λαμβάνει κάθε ένα θέμα, με βάση τις απαντήσεις που σημείωσαν οι ερωτηθέντες επιχειρηματίες στην πενταβάθμια κλίμακα απαντήσεων του ερωτηματολογίου της εμπειρικής έρευνας («Πάρα πολύ» =5, «Πολύ»=4, «Ούτε πολύ /λίγο»=3, «Λίγο»=2 και «Πολύ λίγο»=1). Έτσι, η ποσοτική έκφραση ενός δείκτη $\Delta\Delta_i$ προκύπτει από την ακόλουθη σχέση:

$$\Delta\Delta_i = \frac{[\text{Άθροισμα βαθμολογίας όλων των θεμάτων } \theta_i \text{ του δείκτη } X \text{ Μέγιστη βαθμολογία της πενταβάθμιας κλίμακας απαντήσεων}]}{[\text{Άθροισμα μέγιστης βαθμολογίας όλων των θεμάτων}]}$$

Με βάση την πενταβάθμια κλίμακα απαντήσεων που χρησιμοποιήθηκε, εάν το αποτέλεσμα ποσοτικοποίησης ενός δείκτη είναι >3 , τότε αυτό σημαίνει ότι η επιχείρηση ικανοποιεί το κριτήριο διατηρησιμότητας ως προς τον συγκεκριμένο δείκτη, και μπορεί να είναι «Πάρα πολύ» βιώσιμη, ή «Πολύ» βιώσιμη. Αντίστοιχα, εάν η τιμή που λαμβάνει ο δείκτης είναι <3 , τότε η επιχείρηση δεν ικανοποιεί τον όρο διατηρησιμότητας ως προς τον συγκεκριμένο δείκτη (μη βιώσιμη). Τέλος, εάν η τιμή που λαμβάνει ο δείκτης είναι =3, τότε η επιχείρηση κινείται οριακά στον συγκεκριμένο ΔΔ.

7. Αποτελέσματα στατιστικής ανάλυσης και διερεύνησης εξωεπιχειρησιακών ΔΔ του τομέα μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα αποτελέσματα εκτίμησης και στατιστικής περιγραφής των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ που εκφράζουν την ταυτότητα μακροβιότητας των μεταποιητικών μονάδων της Περιφέρειας ΑΜΘ.

Η παρουσίαση αυτή αφορά εκτιμήσεις των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ τόσο στο σύνολο του τομέα μεταποίησης όσο και στην διάρθρωσή του με βάση τα διάφορα ποιοτικά κριτήρια κατάταξης των επιχειρήσεων, όπως ο «κλάδος δραστηριότητας», το «μέγεθος επιχείρησης», ο «τύπος επιχείρησης», το «επάγγελμα επιχειρηματία» και η «μόρφωση επιχειρηματία».

7.1 Αποτελέσματα στατιστικής ανάλυσης και διερεύνησης των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ στο σύνολο του τομέα μεταποίησης

Στον πίνακα 2 του παραρτήματος σημειώνονται οι εκτιμήσεις των περιγραφικών στατιστικών των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ των μεταποιητικών μονάδων της Περιφέρειας ΑΜΘ. Από τη μελέτη των πληροφοριών του παραπάνω πίνακα προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Το σύνολο των μεταποιητικών επιχειρήσεων της ΑΜΘ εμφανίζουν σχετικά υψηλούς μέσους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ (πάνω από 3 μονάδες). Αυτό σημαίνει ότι οι ερωτηθέντες επιχειρηματίες αποδίδουν «Πολύ» ή «Πάρα πολύ» σημασία σε όλους τους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ, σχετικά με την επιβίωση των επιχειρήσεών τους. Η παραπάνω εκτίμηση ενισχύεται από την χαμηλή σχετικά διασπορά που χαρακτηρίζει τις ατομικές τιμές κάθε δείκτη γύρω από τον μέσο του, όπως αυτή αποτυπώνεται με το τυπικό σφάλμα του μέσου (0,03677 έως 0,08716), γεγονός που δηλώνει ότι, συνολικά, οι απόψεις των επιχειρηματιών παρουσιάζουν σημαντική ομοιογένεια μεταξύ τους.
- Ιδιαίτερη σημασία στη διατηρησιμότητα των επιχειρήσεων δίνουν οι ερωτηθέντες επιχειρηματίες στο βαθμό ικανότητας/προσαρμογής των μονάδων, έναντι των «λοιπών εξωεπιχειρησιακών παραγόντων» ($4,125 \pm 0,0412$) καθώς και ως προς το «οικονομικό, πολιτικό & θεσμικό περιβάλλον» ($4,1132 \pm 0,03677$).

7.2 Αποτελέσματα στατιστικής ανάλυσης και διερεύνησης των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ με βάση διάφορα ποιοτικά κριτήρια

Κλάδος δραστηριότητας

Στον πίνακα 3 του παραρτήματος σημειώνονται οι εκτιμήσεις των περιγραφικών στατιστικών των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ των επιμέρους κλάδων της μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ. Από τη μελέτη των πληροφοριών του πίνακα 3 προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Οι εκτιμήσεις των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ κατά κλάδο δραστηριότητας δεν διαφοροποιούνται από την γενική εικόνα του συνόλου του τομέα μεταποίησης στην ΑΜΘ. Οι δείκτες ΔΔ7ΕΞ [Λοιποί Εξωεπιχειρησιακοί Παράγοντες] και ΔΔ3 ΕΞ [Οικονομικό, Πολιτικό & Θεσμικό Περιβάλλον] συνεχίζουν να έχουν την πλέον βαρύνουσα σημασία στο θέμα της επιβίωσης σε όλους τους κλάδους της μεταποίησης, έναντι των υπολοίπων εξωεπιχειρησιακών ΔΔ, εμφανίζοντας τις υψηλότερες μέσες τιμές.
- Στους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ εμφανίζονται ενδοκλαδικές διαφοροποιήσεις σχετικά με τη βαρύτητα που αποδίδουν οι επιχειρηματίες. Παράλληλα, στους κλάδους «Τρόφιμα-Ποτά» και «Επιπλα & Λοιπές Βιομηχανίες - Ξύλο & Προϊόντα Ξύλου», ο δείκτης ΔΔ4ΕΞ [Ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς την «Αγορά- Ανταγωνισμό»] θεωρείται εξίσου σημαντικός. Οι υπόλοιποι κλάδοι φαίνεται να μην επηρεάζονται σημαντικά από τον παραπάνω ΔΔ, δεδομένου ότι οι εκτιμήσεις του κινούνται κάτω από το μέσο δείκτη ($3,9415 \pm 0,03374$) του συνόλου της μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ.
- Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα σχετικά χαμηλά επίπεδα εκτιμήσεων στους περισσότερους κλάδους επιχειρήσεων αναφορικά με τον δείκτη ΔΔ1ΕΞ [Διεθνές Περιβάλλον (τιμές κάτω των 3 μονάδων)], ο οποίος ενσωματώνει τις μεταβλητές: περιορισμοί εισαγωγών-εξαγωγών στον κλάδο, εξαγωγικές επιδοτήσεις, επιδοτήσεις επενδύσεων σε άλλες χώρες, διεθνείς συμφωνίες διακίνησης προϊόντων και διαδικασίες προώθησης των προϊόντων διεθνώς στο κλάδο που δραστηριοποιείται η επιχείρηση.

Τύπος επιχείρησης

Στον πίνακα 4 του παραρτήματος σημειώνονται οι εκτιμήσεις των περιγραφικών στατιστικών των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ των επιμέρους τύπων επιχειρήσεων της μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ. Από τη μελέτη των πληροφοριών του πίνακα 4 προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Οι εκτιμήσεις των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ κατά τύπο επιχείρησης δεν διαφοροποιούνται από τη γενική εικόνα ότι οι δείκτες ΔΔ7ΕΞ [Λοιποί Εξωεπιχειρησιακοί Παράγοντες] και ΔΔ3ΕΞ [Οικονομικό, Πολιτικό & Θεσμικό Περιβάλλον] έχουν την πλέον βαρύνουσα σημασία στο θέμα της επιβίωσης των επιχειρήσεων της μεταποίησης.
- Στους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ εμφανίζονται διαφοροποιήσεις σχετικά με τη βαρύτητα που δίνουν οι επιχειρηματίες, ανάλογα με τον τύπο της επιχείρησης. Οι τύποι επιχείρησης «μετεγκατάσταση ή άλλο» και «νέα μονάδα» εμφανίζουν εξίσου σημαντικό τον δείκτη ΔΔ4ΕΞ [Ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς την «Αγορά - Ανταγωνισμό»]. Οι υπόλοιποι κλάδοι φαίνεται να μην επηρεάζονται σημαντικά από τον

παραπάνω ΔΔ, δεδομένου ότι η τιμή του εκτιμάται κάτω από το μέσο δείκτη του συνόλου της μεταποίησης.

- Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα σχετικά χαμηλά επίπεδα εκτιμήσεων του δείκτη ΔΔ1ΕΞ [Διεθνές Περιβάλλον (κάτω των 3 μονάδων)], για ορισμένους τύπους επιχειρήσεων (νέα μονάδα, μετεγκατάσταση ή άλλο).

Μέγεθος επιχείρησης

Στον πίνακα 5 του παραρτήματος σημειώνονται οι εκτιμήσεις των περιγραφικών στατιστικών των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ της μεταποίησης στη Περιφέρεια ΑΜΘ, ανάλογα με το μέγεθος επιχείρησης. Από τη μελέτη των πληροφοριών του πίνακα 5 προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Οι εκτιμήσεις των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ κατά μέγεθος της επιχείρησης δεν διαφοροποιούνται από τη γενική εικόνα, όπου οι αναφερθέντες εξωεπιχειρησιακοί δείκτες ΔΔ7ΕΞ [Λοιποί Εξωεπιχειρησιακοί Παράγοντες] και ΔΔ3ΕΞ [Οικονομικό, Πολιτικό & Θεσμικό Περιβάλλον] έχουν την πλέον βαρύνουσα σημασία στο θέμα της επιβίωσης των επιχειρήσεων της μεταποίησης.
- Στους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ εμφανίζονται διαφοροποιήσεις σχετικά με τη βαρύτητα που τους αποδίδουν οι επιχειρηματίες. Ειδικότερα, οι μεγάλες και μεσαίες επιχειρήσεις θεωρούν εξίσου σημαντικό το δείκτη ΔΔ1ΕΞ [Διεθνές Περιβάλλον], έναντι των επιχειρήσεων με μικρότερο μέγεθος, όπου οι εκτιμήσεις του κινούνται κάτω από την μέση τιμή του.
- Μικτή εικόνα παρατηρείται στους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ, όπου οι εκπρόσωποι των «μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων» έχουν σχετικά ταυτόσημες εκτιμήσεις, αποδίδοντας είτε υψηλότερη είτε χαμηλότερη βαρύτητα, συγκριτικά με τον αντίστοιχο μέσο δείκτη του συνόλου των επιχειρήσεων.

Επίπεδο μόρφωσης του επιχειρηματία

Στον πίνακα 6 του παραρτήματος σημειώνονται οι εκτιμήσεις των περιγραφικών στατιστικών των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ των μονάδων της μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ, κατά επίπεδο μόρφωσης του επιχειρηματία. Από τη μελέτη των πληροφοριών του πίνακα 6 προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Οι εκτιμήσεις των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ κατά επίπεδο μόρφωσης του επιχειρηματία δεν διαφοροποιούνται από τη γενική εικόνα του συνόλου του τομέα μεταποίησης ότι οι δείκτες ΔΔ7ΕΞ [Λοιποί Εξωεπιχειρησιακοί Παράγοντες] και ΔΔ3ΕΞ [Οικονομικό, Πολιτικό & Θεσμικό Περιβάλλον] έχουν την πλέον βαρύνουσα σημασία στο θέμα της επιβίωσης των επιχειρήσεων.

- Στους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ εμφανίζονται διαφοροποιήσεις σχετικά με τη βαρύτητα που αποδίδουν οι επιχειρηματίες, ανάλογα με το επίπεδο μόρφωσής τους. Οι επιχειρηματίες με επίπεδο μόρφωσης Γυμνάσιο/Λύκειο, Τεχνική εκπαίδευση/ΙΕΚ και ΑΕΙ/ΤΕΙ θεωρούν λιγότερο σημαντικούς τους εξωεπιχειρησιακούς αυτούς ΔΔ, έναντι των επιχειρηματιών με χαμηλότερη ή υψηλότερη μόρφωση, όπου οι εκτιμήσεις υπερέχουν των μέσων τιμών κάθε δείκτη.

Προηγούμενο επάγγελμα του επιχειρηματία

Στον πίνακα 7 του παραρτήματος σημειώνονται οι εκτιμήσεις των περιγραφικών στατιστικών των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ των μονάδων της μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ, με βάση το προηγούμενο επάγγελμα του επιχειρηματία. Από τη μελέτη των πληροφοριών του παραπάνω πίνακα προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Οι εκτιμήσεις των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ, ανάλογα με το επάγγελμα του επιχειρηματία, δεν διαφοροποιούνται από τη γενική εικόνα του συνόλου του κλάδου ότι οι δείκτες ΔΔ7ΕΞ [Λοιποί Εξωεπιχειρησιακοί Παράγοντες] και ΔΔ3ΕΞ [Οικονομικό, Πολιτικό και Θεσμικό Περιβάλλον] έχουν την πλέον βαρύνουσα σημασία στο θέμα της επιβίωσης των επιχειρήσεων.
- Στους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ εμφανίζονται διαφοροποιήσεις σχετικά με τη βαρύτητα που τους αποδίδουν οι επιχειρηματίες, ανάλογα με το προηγούμενο επάγγελμά τους. Ειδικότερα, στις επιχειρήσεις που προήλθαν από τη συμμετοχή άλλων εταιρειών, οι επιχειρηματίες θεωρούν εξίσου σημαντικούς όλους τους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς δείκτες. Οι υπόλοιπες κατηγορίες επιχειρηματιών εμφανίζουν ασήμαντες διαφορές, δεδομένου ότι οι εκτιμήσεις τους κινούνται ελαφρώς κάτω ή πάνω από το μέσο δείκτη του συνόλου της μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ.

Συμπεράσματα

Με βάση τη ΔΠΑ προσδιορίστηκαν οι εξωεπιχειρησιακοί παράγοντες που επηρεάζουν τη διατηρησιμότητα των μεταποιητικών μονάδων στην Περιφέρεια ΑΜΘ. Ειδικότερα, έχουμε κατά σειρά σημαντικότητας τους εξής εξωεπιχειρησιακούς παράγοντες διατηρησιμότητας: 1. Διεθνές Περιβάλλον, 2. Τεχνολογικό Περιβάλλον, 3. Οικονομικό, Πολιτικό και Θεσμικό Περιβάλλον, 4. Αγορά-Ανταγωνισμός, 5. Προμηθευτές-Πιστωτές, 6. Κοινωνικό-Πολιτισμικό Περιβάλλον και 7. Λοιποί Εξωεπιχειρησιακοί Παράγοντες.

Για την ταυτοποίηση των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ έγινε αντιστοίχιση του παράγοντα διατηρησιμότητας με τον αντίστοιχο ΔΔ, ενώ η κατασκευή του δείκτη στηρίχθηκε στις μεταβλητές που περιλαμβάνει κάθε δείκτης, καθώς και στην ποσοτικοποίηση των μεταβλητών του με βάση την πενταβάθμια κλίμακα.

Από τη στατιστική ανάλυση των εκτιμήσεων του συνόλου των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ, προκύπτει ότι, σε γενικές γραμμές, όλοι δείκτες επηρεάζουν κατά την γνώμη των επιχειρηματιών σημαντικά τη μακροβιότητα των μεταποιητικών μονάδων στην Περιφέρεια ΑΜΘ. Ειδικότερα, όμως, εμφανίζονται διαφοροποιήσεις ως προς τη σπουδαιότητα ορισμένων εξωεπιχειρησιακών ΔΔ, καθώς και σχετικές διαφορές ανάλογα με δοσμένα ποιοτικά κριτήρια κατάταξης των επιχειρήσεων (κλάδος δραστηριότητας κλπ.). Συγκεκριμένα, από την ανάλυση των εκτιμήσεων των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ προκύπτουν οι ακόλουθοι επιμέρους επισημάνσεις:

- Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη των επιχειρηματιών ότι ο πλέον σημαντικός ΔΔ από πλευράς εξωεπιχειρησιακών δεικτών είναι η ικανότητα-προσαρμογή των επιχειρήσεων στους «λοιπούς εξωεπιχειρησιακούς παράγοντες», οι οποίοι ενσωματώνονται στις μεταβλητές: αποτελεσματικότητα μηχανισμού ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας, αποτελεσματικότητα μηχανισμού ενίσχυσης των επενδύσεων.
- Οι εκτιμήσεις των εξωεπιχειρησιακών ΔΔ ως προς ορισμένα ποιοτικά κριτήρια της επιχείρησης ή του επιχειρηματία (κλάδος δραστηριότητας κλπ.) δεν διαφοροποιούνται από τη γενική εικόνα του τομέα μεταποίησης, όπου οι εξωεπιχειρησιακοί δείκτες ΔΔ7ΕΞ [Λοιποί Εξωεπιχειρησιακοί Παράγοντες] και ΔΔ3ΕΞ [Οικονομικό, Πολιτικό & Θεσμικό Περιβάλλον], έχουν τη μεγαλύτερη σημασία στο θέμα της επιβίωσης. Στους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ εμφανίζονται διαφοροποιήσεις σχετικά με τη βαρύτητα που αποδίδουν οι επιχειρηματίες σε ορισμένους δείκτες ανάλογα με το εξεταζόμενο κριτήριο. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής:
 - Οι επιχειρηματίες των κλάδων «Τρόφιμα και Ποτά» και «Επιπλα και Λοιπές Βιομηχανίες - Ξύλο και Προϊόντα Ξύλου» θεωρούν εξίσου σημαντικό το δείκτη ΔΔ4ΕΞ [Ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς την «Αγορά-Ανταγωνισμό»].
 - Στους τύπους επιχείρησης «μετεγκατάσταση ή άλλο» και «νέα μονάδα» θεωρείται εξίσου σημαντικός ο δείκτης ΔΔ4ΕΞ [ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης προς την «Αγορά - Ανταγωνισμό»], ενώ οι υπόλοιποι τύποι επιχειρήσεων φαίνονται να μην επηρεάζονται σημαντικά από τον παραπάνω εξωεπιχειρησιακό ΔΔ, δεδομένου ότι οι τιμές του κινούνται κάτω από το μέσο δείκτη του συνόλου της μεταποίησης στην Περιφέρεια ΑΜΘ.
 - Οι επιχειρηματίες με επίπεδο μόρφωσης «Τεχνική εκπαίδευση-ΙΕΚ» και «ΑΕΙ/ΤΕΙ» θεωρούν λιγότερο σημαντικό για τη διατηρησιμότητα των μονάδων τους τον εξωεπιχειρησιακό ΔΔ1ΕΞ [Διεθνές Περιβάλλον], έναντι των επιχειρηματιών με λιγότερη ή υψηλότερη μόρφωση.
 - Οι επιχειρηματίες στις μεγάλες και μεσαίες επιχειρήσεις θεωρούν εξίσου σημαντικό το δείκτη «ΔΔ1ΕΞ [Διεθνές Περιβάλλον], έναντι αυτών με μικρότερο μέγεθος επιχείρησης, όπου οι εκτιμήσεις κινούνται κάτω από τη

μέση τιμή του δείκτη. Μικτή εικόνα παρατηρείται στους υπόλοιπους εξωεπιχειρησιακούς ΔΔ, όπου οι εκπρόσωποι των «μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων» έχουν σχετικά ταυτόσημες εκτιμήσεις και αποδίδουν υψηλότερη ή χαμηλότερη βαρύτητα από το μέσο δείκτη του συνόλου των μονάδων.

Συμπερασματικά, με την παρούσα έρευνα έγινε προσπάθεια ταυτοποίησης των εξωεπιχειρησιακών παραγόντων που επηρεάζουν τη μακροβιότητα των μεταποιητικών επιχειρήσεων και επιχειρήθηκε η κατασκευή ειδικών ΔΔ, οι οποίοι θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στο σύστημα αξιολόγησης-επιλογής των ενισχυόμενων και μη επενδύσεων. Η διαδικασία αυτή υποστηρίχθηκε από σύνθετη μεθοδολογία και τεχνική (προσδιορισμός, εκτίμηση και ανάλυση των ΔΔ), τα δε αποτελέσματα που προέκυψαν διαφοροποιούνται σημαντικά από την κλασική μέθοδο αξιολόγησης των επενδύσεων, η οποία σε μεγάλο βαθμό στηρίζεται από την εκτίμηση και ανάλυση των χρηματοοικονομικών δεικτών που σε ένα βαθμό υπόκεινται «τεχνικής» αλλοίωσης με αποτέλεσμα να επηρεάζουν την λήψη αποφάσεων.

Τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να συμβάλουν στη διατύπωση ενός πλαισίου ορθολογικότερης αξιολόγησης-επιλογής των επενδύσεων, συμπεριλαμβάνοντας τόσο τη διάσταση της χρηματοοικονομικής επάρκειας όσο και αυτή της διατηρησιμότητας των μονάδων. Στην πράξη, από την εφαρμογή των παραπάνω αποτελεσμάτων αναμένεται ότι θα προκύψουν σημαντικά οφέλη, όπως είναι: η δυνατότητα επαναπροσδιορισμού του θεσμικού πλαισίου αξιολόγησης των επενδύσεων, η δυνατότητα βελτίωσης της συνολικής αποτελεσματικότητας της ασκούμενης πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης, η δυνατότητα ορθολογικότερης κατανομής των διαθέσιμων χρηματικών πόρων, η δυνατότητα βελτίωσης της κλαδικής σύνθεσης των επιχειρήσεων και η δυνατότητα βελτίωσης του βαθμού διατηρησιμότητας ή μείωσης του ποσοστού θνησιμότητας των επιχειρήσεων.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Δημητριάδης, Ε. (2002) Στατιστικές Εφαρμογές με τη χρήση του SPSS, Αθήνα: Κριτική.
- Επιμελητήριο Καβάλας, (2005) 'Μητρώο επιχειρήσεων. Καταστάσεις εγγραφής και διαγραφής επιχειρήσεων κατά το χρονικό διάστημα 1980-2001', Επιμελητήριο Καβάλας.
- Επιμελητήριο Ξάνθης, (2008) 'Μητρώο επιχειρήσεων. Καταστάσεις εγγραφής και διαγραφής επιχειρήσεων κατά το χρονικό διάστημα 1980-2008', Επιμελητήριο Ξάνθης.

- ICAP (2005) Η Ελληνική Μεταποίηση, Εκτιμήσεις για το 2004 και προσδοκίες για το 2005: Αποτελέσματα της τέταρτης ετήσιας δειγματοληπτικής έρευνας. ICAP HELLAS A.E., Αθήνα.
- ΚΕΠΕ, (1984α) Licensing και βιομηχανική ανάπτυξη. Επιστημονικές Μελέτες 4. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα.
- ΚΕΠΕ, (1984β) Κλαδική-χωρική ανάλυση της ελληνικής μεταποίησης: Επιστημονικές Μελέτες 12,
- Μαρίνος, Ι., (1990) 'Ελληνική βιομηχανία: Η αιχμή του δόρατος για την επιβίωση και τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας', Αφιέρωμα του οικονομικού ταχυδρόμου (14-Ιουνίου 1990).
- Ξανθάκης, Μ., (1989) Η κρίση της ελληνικής μεταποίησης και η παρέμβαση του κράτους, Αθήνα: Παπαζήση.
- Πετρίδης, Δ. (2000) Εφαρμοσμένη Στατιστική (Με έμφαση στην Επιστήμη των Τροφίμων). Εκδοτική ΟΜΗΡΟΣ, Θεσσαλονίκη.
- Πρόγραμμα RITTS (1998) Περιφερειακό και στρατηγικό σχέδιο για την καινοτομία και την μεταφορά τεχνολογίας στην Περιφέρεια ΑΜΘ, ΤΕΕ Τμήμα Ανατολικής Μακεδονίας
- Σαμάντα-Ρούντη, Ε., (2007) 'Η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεων', Αρχαίον Οικονομικής Ιστορίας, Τόμος ΙΙ, σ. 141-168, Αθήνα.
- ΣΕΒ (2006) Η ελληνική βιομηχανία το 2005. Αθήνα.
- Χασσίδ, Ι., Κάτσος, Γ., (1992) Ευρωπαϊκή ενοποίηση και ελληνική βιομηχανία: Διάρθρωση- επιδόσεις- προοπτικές, Νο17, Αθήνα: IOBE.
- Χασσίδ, Ι., Παπαγιαννάκης, Ε. και Κωνσταντέλου, Α. (2003) Τεχνολογική Προοπτική Διερεύνηση στην Ελλάδα. Θεματική ενότητα: Βιομηχανική παραγωγή και μεταποίηση. Σχέδιο θεματικής έκθεσης, Αθήνα.
- Walker, D., Chapman, K., (1992) Η χωροθέτηση της βιομηχανίας. Ελληνική μετάφραση, Αθήνα: Παπαζήση.

Ξένη

- Chu, K. H. & Murrmann, S.K. (2006) 'Development and validation of the hospitality emotional labor scale', *Tourism Management*, 27, 1181-1191.
- Hair, F., Anderson, R., Tatham, R., & Black, W. (1995) *Multivariate Data Analysis with Readings*, 4th Ed, London, Prentice-Hall International.
- Churchill, G. A. (1979) 'A paradigm for developing better measures of marketing constructs', *Journal of Marketing Research*, 16, pp.64-73.
- Spector, P. E. (1992) 'Summated rating scale construction: An Introduction', in *Quantitative Applications in the Social Sciences*, p.34, Sage, Beverly Hills C.A.

Διαδίκτυο

<http://www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=1051417&lngDtrID=251>.